

Az állampolgárság fogalmának történeti formái az ókortól a modern korig*

I. BEVEZETÉS

Az állampolgárság definiálása iránti igény mind a belső jogban, mind a nemzetközi jogban megfigyelhető, azonban az egyes meghatározások különböző alapokra helyezkednek. Egyes definíciók az állampolgárság jogviszony és jogi kapcsolat jellegét hangsúlyozzák, míg mások státuszként, az államban való tagságként vagy tulajdonságként említik. Az állampolgárság lényegi elemei tekintetében teljes zűrzavar figyelhető meg, ahogyan az egyes kifejezések különválasztása vagy szinonimaként való használata terén is hasonlót tapasztalhatunk. Az angol nyelvben a *nationality* és *citizenship*, a francia nyelvben a *nationalité* és a *citoyenneté*, a német nyelvben a *Nationalität* és a *Staatsbürgerschaft* (korábban *Indigenat*) és a *Staatsangehörigkeit*, a spanyol nyelvben a *nacionalidad* és a *vecindad*, az olasz nyelvben a *nazionalità* és a *cittadinanza* jól mutatja az állampolgárság kettősségét, valamint nemzetközi jogi és belső jogi jellegét. A magyar nyelv nem jelzi az állampolgárság kettős természetét, a más nyelvekben megszilárdult kifejezések leginkább külső és belső állampolgárság elnevezéssel lennének lefordíthatók. A kifejezések használata azonban nem egyértelmű sem az államok belső jogában, sem a nemzetközi jogban, azokat számos esetben egymás helyettesítőjeként, olykor jelentésüket felcserélve használják. A kifejezések és az állampolgárság fogalmának megértéséhez az állampolgárság történeti gyökereihez szükséges visszanyúlni azok eredetének felkutatásával. A szerző célja az állampolgárság történeti formáinak feltárása mellett az állampolgárságra használatos kifejezések jelentésbeli különbségeinek elhatárolása annak érdekében, hogy a mai értelemben vett állampolgárság világosabb megfogalmazást nyerhessen.

* Az itt közölt tanulmány egy, az állampolgárság fogalmának analizisével foglalkozó nagyobb terjedelmű munka első fejezete, amelyben bevezető jelleggel, elsősorban történeti szempontból közelítem meg az állampolgárság fogalmának kialakulását. A második rész az állampolgárság mai fogalmának elemzését öleli fel, amely fejezet a *Jog-Állam-Politika* következő számában jelenik meg.

II. POLGÁROK AZ ÓKORBAN

Az állampolgárság első megjelenési formái már az ókori Hellaszban és a Római Birodalomban megfigyelhetők. Az ókori Hellász városállamainak (*polisainak*) lakossága teljes jogú szabad polgárokból, idegennek minősülő nem teljes jogú szabad lakosokból – Athénban együttlakókból (*metoikosokból*), Spártában körülakókból (*perioikosokból*) – és rabszolgákból állt. A *polisi* polgárságot leszármazási alapon lehetett megszerezni, Athénban például csak mindkét szülő nyilvántartásba vett teljes jogú polgársága esetében.^[1] E szabály megerősítésére keletkezett annak tilalma, hogy athéni férfi vagy nő idegen *polis*beli polgárral házasságot kössön vagy azzal együtt éljen. A városállam lakóitól élesen megkülönböztették a *polis* határain kívül élő idegeneket, két csoportjuk – a más *polisok* lakóinak (*xenoi*), valamint Hellászon kívüli barbár idegeneknek (*barbaroi*) – elnevezése egyben ellenséget is jelentett, amely jól mutatja kezdeti megítélésüket,^[2] ugyanis eleinte gyakran kiűzték őket a *polis*ből. Megfigyelhetők azonban az ókori Hellaszban a többes állampolgárság előképei is, ugyanis a kolonizáció során kivételes esetekben lehetőség nyílt arra, hogy egy adott személy két *polis* polgárává váljon, mivel a kolonizált területek polgárai megszerezhették az azt elfoglaló *polis* polgárságát a népgyűlés jóváhagyásával.^[3] Emellett a *polisok* közötti kétoldalú megállapodással (*isopoliteia*) a különböző *polisok* polgárai kölcsönös polgársághoz fűződő jogokat szerezhettek,^[4] valamint a *proxenia* intézményének kialakulásával az idegent a tiszteletbeli konzul előképének tekinthető *proxenos* segítette a *polis*ban hivatalos ügyeinek intézése és érdekvédelme útján. Később megjelent az idegenek honosítási eljárása^[5] is, azonban az így szerzett polgársággal az egyén nem szerzett jogot a népgyűlésben való részvételre, hivatalviselésre, és nem válhatott *archonná*.^[6] Spártában a rabszolgák (*heloták*) uruktól szabadságot és polgárságot kaphattak, amely öröklődő volt ugyan, de nem járt együtt politikai jogokkal, csupán polgári jogokat vont maga után.

A *polisok*ban a polgárság egyrészt a polgárok közötti kapcsolatot foglalta magában, mely a városállami tagságon alapult, másrészt e tagságból eredő jogokat és kötelezettségeket tartalmazott. A *polisi* polgárság elsősorban helyi szintű politikai és gazdasági jogokkal való rendelkezést,^[7] valamint a jogalkotó és igazságszolgáltató hatalomban való részvételt^[8] jelentett, szélesebb társadalmi vonatkozása e jogoknak csak később született meg. A polgárság természetének

[1] Arnaoutoglou, 1998, 30.

[2] A különbségtételről és ennek egyéb hatásairól lásd bővebben Neff, 2005, 19.

[3] Arnaoutoglou, 1998, 92–93.

[4] Uo. 111–112.

[5] Az idegen egyén honosítását egymást követő két népgyűlésen kellett támogatni, utóbbi népgyűlésen legalább hatezer szavazattal. (Smith, 1870, 289. <<http://www.ancientlibrary.com/smith-dgra/pages/0296.gif>>)

[6] Ehhez lásd bővebben Gerolymatos, 1986.

[7] Preuss, 1997, 253.

[8] „[A]kinek joga van a tanácskozásban és bíraskodásban részt venni, azt nevezzük a városállam polgárának.” (Arisztotelész, 1984, (Harmadik könyv, 1275b) 137.)

meghatározása az ókori Hellaszban a *polisok* nagy száma miatti különbözőségek következtében nehéz.^[9] Athénban például a politikai jogok megszerzéséhez a tizenhatodik életév betöltését követően két év gyakorlatozás, majd további két év határ menti katonai szolgálat volt szükséges.^[10] Spártában a szigorú nevelés és katonai kiképzés rendjének (*agogē*) megtartása mellett a katonai szolgálatot követően 20–30 éves korára állt készen az egyén a politikai jogokkal rendelkező polgárrá válásra, melynek elfogadásához a népgyűlés egyhangú szavazata volt szükséges. A *polisi* polgársággal rendelkező nők nem szerezhettek politikai jogokat, kivételesen azonban, például Spártában háború esetén, részt vehettek a *polis* irányításában.^[11] A teljes jogú polgártól való leszármazás mellett tehát bizonyos életkor elérése is szükséges volt a polgársághoz fűződő politikai jogok megszerzéséhez, emellett azt számos *polisban* meghatározott földterület birtoklásához is kötötték. A hellászi *polisi* polgárság természetének definiálása során közös vonásként említhető az egyének polgári élet iránti ösztönös igénye,^[12] a polgári életben való részvétel összekapcsolódása a szabályozási képességgel, és a szabályoknak való alávetettség akaratával, valamint a polgári erények (*aretē*) hasonló megfogalmazása. Az ókori Hellász *polisaiban* megszületett polgárságról összességében elmondható, hogy az a helyi szintű *polisban* elsősorban leszármazási alapon keletkező tagságot fejezett ki, mely politikai és gazdasági jogok birtoklását, valamint bizonyos feltételek teljesülése esetén politika életben való részvétel jogát foglalta magában.

A Római Birodalomban az egyének szabadnak vagy rabszolgának minősültek. A szabadoknak négy kategóriája volt megkülönböztethető, így a szabad egyének nem feltétlenül voltak egyben római polgárok. A Római Birodalom szabad lakói lehettek: római polgárok (*cives*), latinok (*Latini*), idegenek (*peregrini*) és leigázottak (*dedititii* – olyan idegenek, akik harcoltak a rómaiak ellen, majd megadták magukat).^[13] A Római Birodalmon kívüli, azzal kapcsolatban nem álló személyeket (*barbari*),^[14] és a Római Birodalommal nemzetközi kapcsolatba lépő nemzetek lakóit (*externi*)^[15] egyaránt idegennek tekintették, az idegen fogalma azonban háborúban ellenséggé (*hostes*) vált, amely kifejezés azokat jelölte, „akiknek a rómaiak hadat üzentek, vagy akik a rómaiaknak üzentek hadat”.^[16] A római polgárok olyan szabad személyek voltak, akik a római birodalmi jog

[9] Az athéni jogrendszerhez lásd bővebben Harrison, 1968.

[10] Smith, 1870, 290. <<http://www.ancientlibrary.com/smith-dgra/pages/0297.gif>>

[11] A spártai jogrendszerrel összefoglalóan lásd Figueira, 2004.; MacDowell, 1986.

[12] Arisztotelész az embert „*zoon politikon*”-nak nevezi, vagyis „politikai állatnak”, amely „természeténél fogva állami életre hivatott élőlény”, ösztönei arra vezérlik, hogy *polisban* éljen és részt vegyen a politikai életben. (Arisztotelész, 1984, (Első könyv, 1253a) 73.) A sztoikus Zénón szerint jó polgárrá az egyén csak a bölcsesség megszerzésével válhat, melyet elérni az észjárás képességének gyakorlásával lehet. (Heater, 2004, 37.)

[13] Ehhez összefoglalóan lásd Brósz, 1964.

[14] Mousourakis, 2003, 23.

[15] Kleffens, 1953, 16.

[16] Digesta, 49.15.24. A római hadüzenetet lásd Heuss, 1933, 56. skk.; Watson, 1933, 9. skk., Nótári, 2007, 231–257.; Nótári, 2008, 142. skk.

szempontjából jogképességgel és római családjogi állással rendelkeztek, és a római jog védelme alatt álltak.^[17] A teljes jogú római jogi polgárság (*civitas*) politikai, vagyoni, családjogi jogképességet, valamint adófizetés és a légiókban való szolgálat kötelezettségét jelentette, emellett – a hellászi *polis*i polgársághoz hasonlóan – a polgári erények (*virtus*) ideálja^[18] szerinti életvitelt. A római polgárság elsősorban teljes jogú római polgároktól való leszármazással,^[19] vagy római polgár általi örökbefogadással, civil jogi felszabadítással,^[20] esetleg egyéni vagy csoportos adományozással volt megszerezhető.^[21] A római jogi polgárság a Római Birodalomban való tagságot juttatta kifejezésre, amely elsősorban leszármazás vagy személyi kapcsolat alapján jött létre, nem pedig területi kötődésből fakadt. Ezt igazolja az is, hogy a római jog személyi, nem pedig területi joghatóságon alapult, tehát nem meghatározott területen volt alkalmazható, hanem a római polgárokra vonatkozott függetlenül tartózkodásuk helyétől.^[22] A latinok a birodalmi jog szempontjából korlátozott jogképességgel rendelkező alattvalóknak minősültek, a római polgárokkal szemben nem rendelkeztek családjogi jogállással, azonban kereskedelemhez való jog és tulajdonjog, valamint az ehhez kapcsolódó jogosultságok illették meg őket. A *peregrinus*ok olyan szabad egyéneknek számítottak, akik sem a római polgárok, sem a latinok csoportjába nem voltak sorolhatók, a római jog értelmében jogképességgel nem rendelkeztek, azonban a népek joga (*ius gentium*) alapján jogokat szerezhettek, illetve a *ius praetorium* alkalmazható volt rájuk a római bíróságok előtt római polgárokkal felmerülő vitájukban. Emellett joguk volt házasságot kötni római polgárokkal és latinokkal, gyermekeik így kivételes esetben római polgárokká vagy latinokká válhattak.^[23] *Peregrinus*nak számított Caracalla (i. sz. 211–217) előtt szinte valamennyi római provincia lakosa, a Római Birodalommal baráti kapcsolatban álló államok polgárai, a büntetésként római polgárságot elvesztett egyének, valamint

[17] Brósz – Pólay, 1976, 135–136. Földi – Hamza, 2010, 207. skk.

[18] Az arisztotelészi „*zoon politikon*” felfogással szemben a római polgárokat „*legalis homo*”-nak, vagyis jogi entitásnak tekintették, akiknek jogi kapcsolata áll fenn az állammal. Lásd bővebben Pockock, 1998, 39. Cicero a közjog (*ius publicum*) gyakorlására helyezte a hangsúlyt a magánjoggal (*ius privatum*) szemben, mivel véleménye szerint, aki a magánéletre összpontosít, az a társadalmi élet árulója. Heater, 2004, 39.

[19] Leszármazási alapon szerezhetett római polgárságot a római házasságból született gyermek, valamint a házasságon kívül született gyermek, amennyiben mindkét szülő római polgár volt. A *lex Micia* értelmében a római polgár és peregrinus gyermeke a peregrinus státusát kapta meg. (Brósz–Pólay, 1976, 144.) Kezdetben a leszármazást az bizonyította, ha az apa az újszülöttest felemelte (*liberum tollere*) és gyermekének elismerte – ezen intézmény a *patria potestas* részét képezte. (Rabello, 1979; Nótári, 1998, 421. skk.) (E szokás létét, illetve jogi relevanciáját vitatja Köves-Zulauf, 1990, 53. skk.) Később ezt a római polgárokat tartalmazó lista formalizálta, majd i. e. 4-ben Augustus törvénnyel kötelezővé tette a születés regisztrálását a születést követő harminc napon belül. (Heater, 2004, 31.)

[20] A felszabadításhoz és annak formáihoz lásd Buckland, 1908.; Óriás, 1929.

[21] A polgárjog egyéni és kollektív adományozásának kérdése számos – politikai indíttatású – büntetőper tárgyát képezte. E kérdést tárgyalja Cicero *Pro Archia poeta* c. beszéde, melynek római jogi feldolgozását lásd Nótári, 2009, 15. skk., 113. skk.

[22] Roby, 1902, 16.

[23] Földi – Hamza, 2010, 209. skk.

a leigázott szabadok.^[24] A Római Birodalom terjeszkedésével az elfoglalt területek lakossága általában leigázott státuszú lett, és rabszolgává vagy *peregrinusszá* vált, az adott terület pedig a Római Birodalom provinciájának minősült. A római jog olykor a római polgársággal nem rendelkező provinciák polgárait is alkalmazható volt, amennyiben római hivatalnokok a provinciák önálló bírósági autonómiájába önkényesen beavatkoztak.^[25] A provinciák polgárait azonban egyértelműen vonatkozott a római jog, ha római polgárral keletkező vitájuk kapcsán római bíróság járt el. Az itáliai települések egy része szerződésben – elsősorban katonai – kötelezettséget vállalt Róma felé, így *peregrinus* lakossága szövetséges státuszúvá (*socii* vagy más néven *foederatii*) vált, vagyis a többletkötelezettség vállalásáért bizonyos jogokat kapott. Az i. e. 90-ben, Lucius Iulius Caesar III (i. e. 90–87) conzul által kibocsátott *lex Iulia* valamennyi itáliai városban tartózkodási hellyel rendelkező szabad egyénnek és a mai Észak-Olaszország területén fekvő Gallia Cisalpina provincia szabad lakóinak megadta a polgárságot,^[26] következőképpen a birodalomban a polgár és provincialakó státusz maradt fenn a szabad egyének vonatkozásában, mely utóbbi személyek *peregrinusnak* minősültek. A polgárok ezt követően azonban a polgársághoz fűződő jogok alapul vételével két osztályba voltak sorolhatók, a római polgárság (*civitas Romana*) mellett a latin jogú polgárság (*civitas Latina*) fogalma jött létre, amely utóbbi családjogi jogállás és politikai jogokkal nem rendelkezők csoportját jelentette. Ilyen latin jogú polgárságot kapott Gallia Cisalpina, majd később Szicília lakossága is.^[27] A latin státusz tehát megszűnt, azonban a latin kifejezés továbbélve a polgársággal rendelkezők egy kategóriájának megjelölésére szolgált. Hasonlóan adományozott polgárságot i. e. 18–17-ben Augustus (i. e. 27–i. sz. 14.) a római polgársággal nem rendelkező leszerelő katonáknak, valamint Claudius (i. sz. 41–54.) és Hadrianus (i. sz. 117–138.) császár a provinciák egyes lakosainak. A meghódított területek lakosságának státusza teljes mértékben azonban csak 212-ben rendeződött, amikor Caracalla, a *Constitutio Antoniniana*^[28] meghozatalával a Római Birodalom valamennyi provinciája városának *municipium* státuszt adott, mellyel együtt járt azok saját önkormányzati rendszere, valamint szabad lakosai számára a teljes jogú római polgárság megadása. Habár Caracallát anyagi megfontolások vezérelték – ugyanis a tartományok lakói ezentúl a provinciális adó mellett a polgárok adóját is kötelesek voltak megfizetni – az egységes polgársággal megteremtette a birodalom polgárai közötti különbségtételt. A kettős állampolgárság előképe a Római Birodalomban is megfigyelhető volt annak ellenére, hogy római polgár nem szerezhett más

[24] Smith, 1870, 292. <<http://www.ancientlibrary.com/smith-dgra/pages/0299.gif>>

[25] A jogszerűtlen önkényes beavatkozás legismertebb példája Verres szicíliai helytartó esete, aki a tartomány jogrendszerét olyan súlyosan sértette, hogy a provincia lakói utóbb vádat emeltek ellene. Lásd Nótári, 2010, 9. skk.

[26] Pecz, 1902, 422.

[27] Savigny, 1825, 238.

[28] Heater, 2004, 36.

polgárságot anélkül, hogy elveszítené római polgárságát.^[29] A politikai jogoknak a Római Birodalom területén kívüli gyakorlása magával vonta a római polgárság elvesztését, azonban a Római Birodalomba való visszatéréssel – a határvonal átlépésével – már visszaszerezhető volt a római polgárság és az ahhoz fűződő jogok.^[30] Egyre nőtt azonban azon *peregrinusok* száma, akik a római polgárság megszerzését követően megtartották korábbi polgárságukat.

A római jogi polgárságról összességében elmondható, hogy elsősorban leszármazás vagy személyi kapcsolat alapján létrejövő, a Római Birodalomban való tagságot jelentett, amely általában politikai, vagyoni és családjogi jogképeességet adott az egyénnek, valamint adófizetésre és a légiókban való szolgálatra kötelezte. Látható, hogy a római polgárság rokon vonásokat mutat a *polisi* polgársággal mind leszármazási alapú (nem pedig területi alapú) létrejötté, mind pedig a tekintetben, hogy az a *polisban*, illetve a Római Birodalomban való tagságot juttatott kifejezésre. Közös vonás volt továbbá, hogy a hatalom forrásának mind Hellászban, mind köztársaság korában a népet tekintették. A római császárok azonban isteni hatalmukat hangsúlyozták, melyet a korai kereszténység tagadott, így magyarázatot kapunk a Római Birodalomban a kereszténység kezdeti üldözésére. Constantinus (i. sz. 305–337) császár azonban 313-ban a milánói ediktummal biztosította a keresztények vallásszabadságát, melynek következtében a kereszténység elismerte a császár hatalmát Isten védelme alatt állónak, amely felfogást a kora középkori hűbéri államok megörökölték. A polgárság ókori felfogásának I. Justinianus (i. sz. 527–565) bizánci császár vetett véget azzal, hogy a lakosság státuszára a császár alattvalói és rabszolgák^[31] megkülönböztetést vezette be, amely a középkori állampolgárság-felfogás felé mutat.

III. ALATTVALÓK ÉS HAZAFIAK A KÖZÉPKORBAN

A középkor kezdetén, a feudális rendszer kialakulásával, az individuális alapon kezelt polgárságot felváltották a függő jogi helyzetben lévő alattvalók, melyet jól mutat a kifejezés angol *subject* és a francia *sujet* (más jelentésben „tárgy”) megfelelője is. A középkori állam élén az uralkodó állt, akinek hatalmát általában Istentől eredeztették, Isten kegyelméből uralkodott.^[32] A feudális rendszerben az uralkodó volt a legfőbb hűbérúr, a hűbéreseket hűbéri esküvel váltak a hűbéruruk, és egyben a legfőbb hűbérúr, az uralkodó hűségesek alattvalójává. A hűség (angolul *allegiance*, franciául *allégeance*) a XIII. századból ered

[29] Típuspéldája ennek a Cicero által Balbus védelmében mondott beszédben vázolt tényállás. Ehhez lásd Nótári, 2009, 22. skk., 171. skk.

[30] Erre utal a „*nisi post liminium recuperassent*”. Ehhez lásd Amirante, 1950.; Castro, 1961, 592.

[31] Savigny, 1825, 240.

[32] Pál apostol a Rómaiakhoz írt levelében a következőket említi: „Mindenki vesse alá magát a föltöttes hatalomnak. Nincs ugyanis hatalom, csak Istentől. Ahol hatalom van, azt Isten rendelte. Aki tehát szembe száll a hatalommal, Isten rendelkezésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet.” (Róm, 13, 1-2.)

a hűbér (angolul és franciául *liege*) szóból.^[33] A hűség személyi kapcsolatot^[34] jelentett, amely a hűbéres engedelmességén alapuló kötelezettségeket és szolgáltatásokat keletkeztetett a földesúr felé és a földesúr általi védelem biztosítását jelentette a hűbéres számára. A hűbéri rendszer alsó fokán a jogokkal nem rendelkező jobbágyok álltak, akik csupán a földesúr védelmére számíthattak. Az ókori államfelfogás, mely az államot absztrakt jogi entitásnak tekintette, tehát megszűnt, és helyébe a középkor kezdetén jellemző személyes kapcsolatokon alapuló konstrukció lépett. A középkor kezdetén alattvalónak általában a rendek tagjai számítottak, mely csoportba eleinte csak a földesurak és papok tartoztak.

A X. században a püspöki székhelyek, kolostorok, illetve földesúri várak közelében kezdtek kialakulni a városok^[35] és egyúttal egy új társadalmi réteg keletkezett: a városban (nem pedig az államban) privilegizált státusszal rendelkező polgárság (*civis*). A polgárság megszerzése elsősorban az egyén vagyoni helyzetéhez kötődött, ugyanis a városban található adóköteles ingatlanához kapcsolódott.^[36] Ily módon egyrészt nem örökletes státusz volt, hanem vagyon alapult, amely adott esetben akár meg is szűnhetett a polgár elszegényedése és ingatlanának elvesztése miatt, másrészt a területi elv alapján az ingatlan fekvése szerinti városhoz kötődött. A polgárrá váláshoz elengedhetetlen volt továbbá a polgár jó erkölcsének igazolása, valamint a polgári jogok gyakorlásáról és a kötelezettségek teljesítéséről szóló polgári eskütétel. A polgárság megszerzését az államok törvényei általánosságban nem szabályozták, a polgárok közé való felvétel jogforrásai a városi statútumok voltak.^[37] Középkori polgárok csak férfiak lehettek, nők nem válhattak polgárrá és polgári státuszhoz kötődő hivatalt sem viselhettek. A városi polgár szabad emberként a városi közösség teljes jogú tagjának számított, megillették az ehhez kapcsolódó jogok, tulajdonával szabadon rendelkezhetett, emellett részt vehetett és felszólalhatott a város népgyűlésein, a tisztségviselők és követek választásában. A polgársághoz azonban kötelezettségek is fűződtek, a városi polgárnak adó és tized fizetési kötelezettsége mellett részt kellett vállalnia a katonaállítás költségeiből, valamint segítséget kellett nyújtania a városfal védelme során. A polgárokon kívül a város lakosságát képezte a szegény – adóköteles ingatlannal és így polgári státusszal nem rendelkező – plebejusok, valamint a betelepülő jobbágyok, akik a városban töltött egy év és egy nap elteltével a földesúrnak teljesítendő kötelezettségek alól felszabadultak.^[38] Ezen személyeket nemcsak politikai jogok nem illették meg,

[33] Allegiance, Liege, In: Online Etymology Dictionary <<http://www.etymonline.com>>

[34] Lásd bővebben Verzijl, 1972, 13.

[35] A városok létrejötte Itáliában és Franciaország déli részén a X. századra, Franciaország északi részén a Német Római Császárságban és Anglia területeken a XII. századra, Közép-Európában pedig a XIII. századra tehető. Itáliában és Dél-Franciaországban azonban számos város joggal eredezteti magát a római korban. Lásd bővebben Hajnal, 1941, 801–841.

[36] Pounds, 2005, 100.

[37] A magyar városi statútumok szabályozásának összefoglalását lásd Csizmadia, 1969, 1077–1078.

[38] Erre utalt „A városi levegő szabaddá tesz!” mondás, amely a német jogterületről eredeztethető. Eredetét jól mutatja az a tény is, hogy a magyar mondás a német szállóige szó szerinti fordítása.

de a polgári és magánjogi jogosítványok nagy részével sem rendelkezhettek. Az idegen fogalmát ugyanakkor gyakran használták a városokban a város területén kívül élőkre, illetve más városok lakosaira egyaránt. A városok kézműveseinek, iparosainak, kereskedőinek érdekvédelmi szervezetei, a céhek^[39] kialakulása nagyban hozzájárult a város közösségének létrejöttéhez, melynek céljává a város urától (a földesúrtól vagy a püspöktől) való fokozatos függetlenedés és a városi autonómia – az uralkodótól, a földesúrtól vagy a püspöktől kapott kiváltságlevéllel, vagy akár harc útján történő – kivívása vált.^[40] Ritka kivételként, elsősorban Itáliában, megjelentek a független városállamok, a kommunák, melyekben a városállamhoz tartozást a városlakó fogalma fejezte ki, míg a mai értelemben vett állampolgári jogok többnyire a polgári státuszhoz kötődtek. A városok legfontosabb jogai általában a következők voltak: a város, mint közösség léphetett fel a földesúrral vagy az uralkodóval szemben, a városi közösség egy összegben adózott, az adóterheket maguk között önállóan osztották fel, saját igazgatással rendelkezett, saját bíróválasztás és bírászkodás illette meg, megválaszthatta plébánosát, vásártartás, árumegállítási joga és vámmentesség illette meg, valamint idővel a földesurak és a papok mellett a polgárság külön rendet képezett.

Magyarországon a városias települések kialakulásában szerepet játszott az uralkodók által a befogadott népeknek adományozott *hospes*jog, amely korlátozott autonómia – és olykor saját idegen joguk gyakorlásának – biztosításával segítette gazdasági tevékenységüket. A városok a XII. században kezdtek kialakulni, a tömeges városépítés azonban csak a tatárjárást követően kezdődött meg. A földesúri birtokokon kialakult mezővárosok lakói jobbágyok maradtak, de az adóterheket a földesúrnak egy összegben fizethették meg, emellett saját bírászkodással rendelkeztek. A szabad és királyi (szabad királyi) városok jogai ezzel szemben a nyugat európai autonómiát kivívott kommunákhoz hasonlítottak (azzal a különbséggel, hogy kiváltságaikat nem harccal vívták ki, hanem királyi adománnyal kapták), közvetlenül és kizárólag a király fennhatósága alá tartoztak, követek útján részt vettek a rendi országgyűlésben, szabad bíróválasztás, plébános választás illette meg őket, rendelkeztek árumegállítási, vásártartási joggal és vámmentességgel, valamint pallosjoggal. A polgár szavunk a német *Purger* – jelentése városi polgár –,^[41] illetve egyes nézetek szerint a német *Bürger* – jelentése várlakó, polgár – szóból ered, mely utóbbi a városokat körülvevő falra is utal. Magyarországon polgárnak kezdetben csak a szabad királyi városok teljes jogú lakosai számítottak, a későbbiekben a polgár elnevezés a püspöki városok és az előkelőbb mezővárosok teljes jogú lakosainak is kijárt. A polgárság kialakulásához szorosan kapcsolódott a rendiség létrejötte, Magyarországon a bárók, a főpapaság, és a nemesség mellett a XV. századtól a negyedik rendet a szabad királyi városok polgárai képezték.

[39] A céhtagság egyes városokban a teljes jogú polgári státuszhoz elengedhetetlen volt.

[40] Watts, 2009, 99.

[41] Kristó, 1994, 551.

Magyarország városi lakossága azonban csak a töredékét képezte az ország összlakosságának. A középkorban státuszuk szerint négy csoportba voltak sorolhatók. Született honpolgároknak, vagy más néven hazafiaknak (*incolae nativi*) a *ius sanguinis* elve alapján a magyar apától születettek számítottak.^[42] Honosított honpolgárok (*incolae recepti* vagy más elnevezéssel *incoale indigenati*) olyan, korábban idegen személyek voltak, akiket jobbágnak, polgárnak vagy nemesnek befogadtak. A honosítás jobbággá és polgárrá válás esetében hallgatólagosan, a földesúr által engedélyezett állandó megtelepedéssel történt,^[43] vagy a polgárok, adózók lajstromába való felvétellel valósult meg. Nemessé honosítás kezdetben királyi kegyelemlevél adományozásával, és a honosítás királyi könyvbe való bejegyzésével valósult meg, amennyiben az egyén esküt tett és a honosítás díját megfizette.^[44] Később a király honosság adományozási joga korlátozottá vált, mivel a honosításnak az országgyűlés tudtával és közreműködésével kellett történnie.^[45] A nem honpolgárnak minősülő lakosok (*accolae*) esetleg a városban lakás miatt részesülhettek jogokban. Szűkebb – a korban azonban általánosan elfogadott – értelemben alattvalónak szinte kizárólag csak egyes honpolgárok minősülhettek, amely a Szent Korona tagságot, vagyis az államhoz tartozást juttatta kifejezésre. Eszerint hazánkban alattvalónak kezdetben kizárólag a földesurak és a papok számítottak, a státusz a bárók és nemesek esetében a föld megszerzéséhez kapcsolódott, majd leszármazók útján átöröklődött, a papok esetében pedig a papi hivatás választásával keletkezett. Később a szabad királyi városok polgárai is alattvalóvá váltak a papok, a bárók és a nemesek mellett, igaz, korlátozott jogokkal, mivel a rendi országgyűléseken nem közvetlenül, hanem – a másik három rend tagjaival szemben – képviselőik útján vettek részt. A polgár alattvalói státusza azonban sem örökletes, sem hivatáshoz kötődő nem volt, az kizárólag az egyén vagyoni helyzetéhez kapcsolódott, adóköteles ingatlana elvesztése esetén megszűnt. Ebben az értelemben tehát a Szent Korona tagjai a papok, a bárók és a nemesek mellett a testületi nemességgel bíró szabad királyi városok polgárai voltak.^[46] Ezt az elméletet támasztja alá Werbőczy István Tripartitumában megjelenő Szent Korona eszme is, melynek értelmében az uralkodó koronázás útján megszerzett hatalma a nemesektől ered. Ennek követ-

[42] Lásd bővebben Ekmayer, 1867, 29.

[43] Halász - Schweitzer, 2009, 2435.

[44] Kisteleki Károly szerint „a honosítás érvényességi feltételének a becikkelyezést, az eskütételt és az előírt díj lefizetését tekintették, a királyi kiváltságlevél az indigenátusnak csak bizonyítási eszköze volt”. (Kisteleki, 1996–1997, 40.)

[45] Az első honosítás írásos emléke 1542-ből lehet fel a spanyol származású Musica Márton esztergomi várnagy honosítása kapcsán. Lásd bővebben Ekmayer, 1867, 30.; Csizmadia, 1969, 1075. A honosításról lásd továbbá 1550. évi LXXVII. törvénycikk, miképpen honfűsítsa a király a külföldieket? „[Ha] Magyarországon, az országgyűlés ideje alatt akar valamely külföldit honfűsítani, ezt az ország hű rendjeinek és karainak a tudtával és közreműködésével fogja tenni.” „Ha pedig az országon belül vagy ezen kívül, nem az országgyűlés ideje alatt akarna Ő felsége valamely ő körülötte vagy az ország körül jól érdemesültet honfűsítani, azt Ő felségének ez ország főpap és báró urai közül vett tanácsosai tanácsából fogja tenni.”

[46] Kisteleki, 1996–1997, 37.

keztében a Szent Korona tagjának, a főhatalom részesének az uralkodó mellett a nemesek összességét kell tekinteni, akik kölcsönös függőségben gyakorolják a hatalmat.^[47]

A fogalmak használatában azonban zűrzavar figyelhető meg, az alattvaló és a honpolgár fogalma hazánkban olykor keveredni látszik, egyes esetekben pedig szinonimaként szerepel. Az alattvalói kötelék tágabb – azonban kevésbé elfogadott – értelmezésben a hazafiak, illetve a honosított honpolgárok összességéként jelenik meg,^[48] mely szerint a Szent Koronához tartozónak nem csak a politikai jogokkal rendelkező rendek tekinthetők, hanem a Magyarországhoz honfiúi kötelékkel kapcsolódó egyének is. A mai értelemben vett állampolgárság ebben a korban Magyarországon kevésbé értelmezhető, mivel a politikai és szabadságjogok nem a honpolgári kötelékhez kapcsolódtak, hanem a rendekhez tartozás tényéhez, vagyis az alattvalói minőség általánosan elfogadott értelemben a politikai jogok gyakorlásához, nem pedig a nemzethez tartozáshoz kötődött. Az idegenek (*forenses*) csak kivételesen szerezhettek jogokat, elsősorban kereskedési jogot és országos vásáron való részvétel jogát, valamint bányászati, hadi tisztségeket.

Az angol jogban ezzel szemben az alattvaló fogalmát tágabb értelemben használták, alattvalónak általánosságban az a személy minősült, aki Anglia területén született, az alattvalói minőség tehát nem a szülők alattvalói voltából eredt leszármazás alapján. Idegennek (*foreigner*) ennek megfelelően az Anglia területén kívül születettek számítottak, akik azonban honosíthatók voltak. Az idegenek honosítása kétféle módon történhetett: a parlament jóváhagyásával vagy a király adományozásával.^[49] A parlamenti honosítást *naturalisation*nak nevezték, melyet a parlamentnek kellett törvény formájában jóváhagyni. A honosítás másik módja királyi kiváltságlevéllel történt, melynek következtében az egyén honosítottnak (*denizen*) minősült, melyhez az alattvalók jogaihoz képest alacsonyabb jogok társultak.^[50] A családi egység elvének korai megjelenését mutatja, hogy az apa honosítása magával vonta felesége és gyermeke *denizenné* válását.^[51]

A francia királyságban szűkebb értelemben a rendek tagjait (a papság, a nemesség, és a később kialakult, polgárságból álló harmadik rend), tágabb értelemben azonban a francia hazafiakat tekintették alattvalónak. Kezdetben csak az örökösödési perekből^[52] volt megállapítható, ki számított tágabb értelemben vett francia alattvalónak, valamint idegen személynek, majd Angliához hasonlóan területen születéssel létrejövő alattvalói státusz honosodott meg, később emellett szükséges volt az egyik szülő francia alattvalói volta, tehát a területi

[47] Werbőczy, 1514. 3. czim, 6. §, 4. czim 1. §.

[48] Kisteleki, 1996–1997, 38.

[49] Kisteleki, 2009, 149–150.

[50] Weis, 1979, 7.

[51] Kim, 2004, 159.

[52] Amennyiben az idegenek francia leszármazó nélkül haltak meg, a francia királynak joga volt vagyonukat megörökölni. Lásd Brubaker, 1992, 36.

és a leszármazási elv keveredése figyelhető meg. Az idegenek honosításához (*naturalité*) kizárólag a francia királynak volt joga honosítási levél adományozásával, amellyel a külföldi személyt a francia alattvalókkal egyenjogúvá tette.

A középkori államokban a hatalom elsősorban a földdel rendelkezők kezében volt, így az alattvalói státusz is elsősorban területi alapon keletkezett. Az alattvalói megnevezés tehát, mint látható, nem önálló egyénekre utalt, sokkal inkább a terület feletti szuverénnek alárendelt, statikus viszonyok által konzervált állapotot jelentett, melyben az egyén az uralkodótól kegyként, kiváltsággként kapott jogokat. Az ókorban meghonosodott leszármazás elvét így általában felváltotta a területi elv, és az individuumok tagsága helyett az uralkodónak való alárendeltség vált hangsúlyossá. A hűbéri rendszerben a felülről lefelé építkezés figyelhető meg, melyben a hatalom mindig a feljebbvalótól származott, így a hűbérúré az uralkodótól, az uralkodó Istentől. A polgárság megjelenésével az egyén szabadságának hangsúlyozása vette kezdetét, melyet első ízben a tulajdonnal való szabad rendelkezés jelzett.

Az abszolút monarchiák időszakában a személyi kapcsolatokon alapuló entitást a nemzetállami szemlélet váltotta fel. Az uralkodó a kor felfogása szerint nem Isten kegyelméből uralkodott, hanem a szuverenitás megtestesítőjévé maga a monarcha vált,^[53] melyet jól példáz XIV. Lajos francia király híres mondata: Az állam én vagyok. Az uralkodó számára a feudális rend védelme mellett a nyugodt kormányzás érdekében a polgárság érdekeinek biztosítása vált szükségessé. Az ipar és a kereskedelem támogatása a polgárság gazdasági jelentőségének növekedését vonta maga után, melynek következtében a polgárság megerősödött és mind inkább befolyásos és nélkülözhetetlen lett az uralkodó számára, mellyel további támogatást vívhatott ki magának. Az erős polgárság számára egyre inkább lehetővé vált, hogy a rendszer ellen forduljon, könnyen maga mellé állítva a szegényebb városi polgárságot és a vidéki földműveseket. A városi polgárságot kezdte felváltani a nemzetállami polgárság, mely során a polgár és az alattvaló fogalmának összemosódása figyelhető meg. A polgári erény, virtus mint a hűség és bátorság, valamint a közéleti és katonai tettek akarása és tudása is megfigyelhető, azonban nem az ókorban megjelenő formában, a polgár kötelezettségeként, hanem követendő példaként.^[54] Egyesek szerint a polgárság ekkor csupán elméletben létezett, így aligha definiálható,^[55] ezzel szemben más nézet alapján a polgárság sajátos státusznak tekinthető, amely jogok és kötelezettségek halmazaként definiálható.^[56]

[53] Bodin, 1962; Hobbes, 1970.

[54] Machiavelli, 1987, 145.

[55] Bodin, 1962, 19.

[56] Pufendorf, 1707, 364–365.

IV. ÁLLAMPOLGÁROK AZ ÚJKORBAN

Az abszolutista államberendezkedés széttűzését célzó polgári forradalmak kezdetben elbuktak, de a XVI. század második felében a németalföldi szabadságharcral összefonódó polgári forradalom győzelemre jutott, melyet sorra követtek az angol, amerikai és francia polgári forradalmak. A forradalmak előzménye volt, hogy a polgárság megerősödésével és a humanizmus elterjedésével a középkori hatalomfelfogásokat kezdte felváltani az alulról felfelé építkező, az egyént a társadalom szabad, individuális tagjának tekintő, a társadalmi szerződés gondolatából kiindulva a hatalmat a néptől eredeztető nézet,^[57] melyben a hatalomgyakorlás korábbi tárgyából annak alanya válik. E nézet szerint a polgárok választott képviselőik útján ellenőrzik az uralkodót, akit zsarnoksága esetén meg is foszthatnak hatalmától, így adott esetben a népszuverenitás helyreállítása érdekében az ellenállás jogosnak tekinthető.^[58] Az ókori modellt tehát, mely az egyének társadalomban való tagságát juttatta kifejezésre, visszatért, és a polgári forradalmak idején kibontakozó népszuverenitás elméletében élt tovább azzal, hogy míg a római jogban a hatalom átruházása egyszeri, vissza nem vonható aktus volt, addig a felvilágosodás idején a zsarnoki hatalom ellen forduló polgári forradalmak – a hosszú fejlődési utat bejárta ellenállási jogra hivatkozással – már megdönthették az uralkodó hatalmát.^[59] A népszuverenitás tana tehát nagyban hozzájárult a feudalizmus felszámolásához.^[60] Megfigyelhető azonban, hogy a polgári forradalmakat követő új államszervezet létrehozása során az elv olykor megfogalmazóinak eredeti elképzelésétől eltérő formát öltött a gyakorlatban.

A polgári forradalmakat követően a rendek megszűnésével az alattvaló és a polgár fogalma összemosódott és általában egymás szinonimájaként volt használatos, melynek következtében megszületett a mai értelemben vett állampolgárság fogalma. Már az 1789. évi Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata felvetette a polgári jogegyenlőséget^[61] és közvetve az állampolgári státusz megteremtésének kérdését, jóllehet az 1791. évi francia monarchikus alkotmány még különbséget tett a politikai jogokkal rendelkező aktív polgárok, valamint a politikai jogok gyakorlásából kizárt passzív polgárok között.^[62] A forradalom

[57] A két felfogás közötti átmenetnek tekinthető a hatalmi ágak megosztását előrevetítő elméletek, amelyek már a társadalom érdekeit helyezték előtérbe az uralkodóval szemben. Locke a parlament és az uralkodó hatalommegosztását, a hatalom koordinált gyakorlását javasolja. (Locke, 1999, 149–156.); Montesquieu az állami szervek között a szuverenitás megosztását ajánlja. (Montesquieu, 1962)

[58] Rousseau, 1762, 219.

[59] Két klasszikus példát idézve lásd Declaration of Independence, 4 July 1776. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 26 août 1789, Article 2.

[60] Az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata jól példázza, hogy a polgári forradalmak a népszuverenitás eszméjét zászlójukra tűzték. Lásd Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 26 août 1789, Article 25.

[61] Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 26 août 1789, Article premiere.

[62] Aktív polgár a 25. életévét betöltött olyan francia állampolgárságú férfi lehetett, aki legalább egy éve városban vagy kantonban élt, adót fizetett, és polgári esküt tett. Lásd Constitution française, 3 septembre 1791. Titre III. Chaptire premiere, Section II., Article 2.

után azonban az 1795. évi alkotmányban már csak a francia polgár státusz szerepelt.^[63] Emellett az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatával megszületett a polgári jogok kifejezés, mely mára az állampolgárság fogalmának elengedhetetlen elemét képezi. A francia forradalom kihatott a polgár jogai tekintetében más államokra is, a Német Szövetséget megdöntő népek tavasza polgári forradalmat követően, 1848 végén elfogadták a német nép alapjogairól szóló törvényt,^[64] amely az 1789. évi francia deklaráció alapul vételével először rögzítette a német polgárok szabadságjogait. Az 1867. decemberi osztrák alkotmány is tartalmazta az állampolgárok általános jogait, köztük az állampolgársághoz való jogot.^[65]

A francia forradalom hatása a magyar jakobinusok körében is érezhető volt, ugyanis 1790-ben az országgyűlés elé alkotmánytervezet benyújtására került sor. Ez tartalmazott a magyar állampolgárság megszerzésére vonatkozó rendelkezést,^[66] amelyet azonban az országgyűlés nem fogadott el, így lekerült a napirendről. Fontos megemlíteni azonban az 1791. évi XVI. erdélyi törvénycíkket, amely az ország területi egyesítését követően jelentős késéssel kimondta, hogy miután az Erdélyi Fejedelemség és Magyarország „egy és ugyanazon király hatalmának van alávetve”, és „ugyanazon sarkalatos törvényekkel él”, „a nemesek és honfiak állapotára és szabadságára” nézve a két állam között viszonyosság lép életbe.^[67] A francia Code Civil^[68] 1804-ben, majd az Osztrák Polgári Törvénykönyv^[69] 1811-ben egyaránt civiljogi alapon rendezte az állampolgárság megszerzését, illetve elvesztését, szemben a magyar tervezetekkel, amelyek a közjog területére sorolták az állampolgárság kérdését.^[70]

Magyarországon az állampolgárság rendezése a reformkor kezdetén is felmerült, ekkor terjedt el az a nézet, hogy valamennyi magyar honfiú a magyar nemzet tagságával rendelkezzen, a főhatalom pedig a Szent Koronában egyesült állampolgárok közösségét illesse meg.^[71] Az 1844. évi országgyűlésen készített

[63] Constitution française, 22 août 1795. Titre II., Article 8.

[64] Gesetz, betreffend die Grundrechte des deutschen Volks, 27 Dezember 1848.

[65] Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger, 21. Dezember 1867. Artikel 1.

[66] A tervezet értelmében mind területi alapon, Magyarország területén születéssel, mind vérségi alapon, magyar apától származással meg lehetett szerezni a magyar állampolgárságot. Lásd bővebben Csizmadia, 1969, 1078–1079.

[67] Lásd Kisteleki, 1996–1997, 41.

[68] Az 1804. évi Code Civil a francia állampolgárság (*nationalité française*) megszerzésének alapesetében annak a gyermeknek adta meg az állampolgárságot, akinek legalább egyik szülője francia állampolgár volt, tehát a *ius sanguinis* elv érvényesült. Lásd Code Civil, 18. cikk. Kiegészítő elvként azonban megtaláljuk a *ius soli* elvét a Franciaország területén, ismeretlen szülőktől születő gyermek számára adott állampolgárság esetében. Lásd Code Civil, 19. cikk.

[69] A törvénykönyv értelmében az osztrák állampolgárságot a gyermek akkor szerzi meg, ha egyik szülője osztrák állampolgár. Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch, 1 Juni 1811. 28. §.

[70] Csizmadia, 1969, 1079.

[71] Ezen az állásponton volt Széchenyi István: „Hunnia minden lakosának polgári létet adni – ím ez az, amit teljes meggyőződésem szerint honunkra nézve nemcsak nem tartok idő előttinek, sőt szinte már idő utáninak mondok.” (Széchenyi, 1833, 38.) Kossuth Lajos pedig azt fejtegette, veszít-e valamit a magyar nemesség azzal, ha „törvény által azt nyilatkoztatnók, hogy a magyar parasztot személyében a vagyonában szintén senki sem háborgathatja, hogy ő is birtoki tulajdonnal bír, hogy ő is tagja a nemzetnek, a Szent Koronának.” (Kossuth, 1866, 378.)

állampolgársági törvényjavaslat ennek ellenére nem ismerte el az állampolgári egyenlőséget, csupán a nemessé honosítást szabályozta volna,^[72] vagyis a Werbőczy-féle elmélet alapján csak a rendeket tekintette a nemzet tagjainak. Az 1847–1848. évi országgyűlésen sor került Szemere Bertalan állampolgársági törvényjavaslatának^[73] tárgyalására, az állampolgárság szabályozása azonban későbbre tolódott. Az 1848-as alkotmányos átalakulást követően a rendi struktúra felbomlásával megszűntek a rendi előjogok, és a nemzet tagjai – a törvény előtti egyenlőség, a népképviselő, a közös teherviselés, a tulajdonosi szabadság elrendelésével – hozzájutottak bizonyos, mai értelemben vett állampolgári jogokhoz. Emellett a politikai jogok kiterjesztése volt megfigyelhető, a választójog a korábban rendekbe tartozó személyeken felül ezentúl megillette az értelmiség egy részét és a vagyonosokat,^[74] vagyis bevezetésre került egyfajta műveltségi és vagyoni cenzus. Az állampolgárság fogalma helyett ekkor még mindig a hazafiság kifejezés volt használatos,^[75] amely továbbra is a magyar apától származó, illetve honosítási eljárás során honfiúvá váló személyek csoportját jelölte. Hazánkban a mai értelemben vett állampolgárság tehát a hazafiság fogalma alatt megszületett azzal, hogy a nemzet tagjainak köre a rendekbe tartozók helyett kibővült a hazafiak közösségére, a politikai jogok gyakorlására jogosultak köre pedig kiszélesedett. Idegennek ekkor Magyarországon a nem hazafiak minősültek, amely kategóriába a Magyarországon élő, nem magyar nemzetiségű („tót, horvát és dalmát”) személyek nem tartoztak, azonban a zsidó és cigány lakosság idegennek számított.^[76]

Az 1849-ben kibocsátott osztrák olmtützi alkotmány a birodalom minden népére vonatkozóan „egy közönséges ausztriai birodalmi polgárjogot”^[77] ismert el, a „magyarországi királyság” és a Magyarországról leválasztott tartományok az „oszthatatlan és felbonthatatlan alkotmányos ausztriai örökös monarchi[a]”^[78] részévé váltak volna, azonban alkalmazására nem került sor. A már említett 1853. évi Osztrák Polgári Törvénykönyv, habár később magyar területen is hatályba lépett, állampolgárságra vonatkozó rendelkezései ez alól kivételt jelentettek, mivel a magyar állampolgárság kérdésének rendezését magyar kézben hagyták. A magyar állampolgárság szabályozására végül csak 1879-ben került sor, melynek következtében a leszármazás elve (*ius sanguinis*)

[72] Csizmadia, 1969, 1081.

[73] A törvényjavaslat szerint az állampolgárság megszerzése a *ius sanguinis* elve alapján magyar állampolgár törvényes gyermekének adatott volna meg, a *ius soli* elve azonban kiegészítette ezt a Magyarország területén, ismeretlen szülőktől született gyermek esetében. A törvényjavaslatban megfigyelhető, hogy a Code Civil szabályozása köszön vissza. Lásd 68. lábjegyzet.

[74] Az eddigi politikai jogokkal rendelkező, rendekbe tartozó személyek mellett szavazati jogot kapnak a legalább negyed telket birtokló parasztok, az önálló kereskedők, az alkalmazottakat foglalkoztató iparosok és az értelmiségi foglalkozásúak. Lásd 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján választásáról, 2. §.

[75] Frank, 1848, 98.

[76] Uo. 98–100.

[77] Reichsverfassung für das Kaisertum Österreich, 4 März 1849. 23. §.

[78] Uo. 1. és 2. §.

értelmében „a magyar állampolgár törvényes gyermekei és magyar állampolgárnó törvénytelen gyermekei” magyar állampolgárrá váltak abban az esetben is, amennyiben külföldön születtek.^[79] Emellett a törvény kimondta azt is, hogy „[a] magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz”.^[80] A mai értelemben vett állampolgárság kifejezés tehát Magyarországon ekkor nyert törvényi megfogalmazást, melynek következtében a hazafi kifejezést teljesen felváltotta az állampolgár elnevezés.

Az állampolgárság fogalma a XIX. században, az „államhoz tartozás” mellett, az „állam-alattvalói” minőséget is jelentette.^[81] A politikai jogok így jellemzően nem csak az állampolgárságból fakadtak, hanem cenzuson alapultak, többnyire meghatározott adóhoz, földterülethez vagy értelmiségi foglalkozásokhoz kötődtek. A férfiakra kiterjedő általános, egyenlő, közvetlen választójog és titkos szavazás a XX. század elején valósult meg, a nők számára pedig a – kezdetben általában műveltségi cenzushoz kötött – politikai jogok megadása az 1915–1920-as években vette kezdetét. A mai értelemben vett állampolgárság keletkezésének alapját az határozza meg, hogy az adott állam a *ius sanguinis* vagy *ius soli* elvét helyezi előtérbe, mely során megfigyelhetők a történelmi hatások, míg ugyanis a római jog továbbélését biztosító államokban jellegzetesen a leszármazási elv, addig a *common law* államokban a területi elv az állampolgárság megadásának elsődleges alapja.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

Az állampolgárság történeti formáinak ismeretében elmondható, hogy az állampolgárság előképei elsősorban a belső jogban és a jogelmélet területén nyertek megfogalmazást, a nemzetközi jogászok, illetve a tételes nemzetközi jog általi definiálásra csak a későbbiekben került sor.

Az ókorban a leszármazás elve alapján létrejövő polgárság a mai értelemben vett államban való tagságot juttatta kifejezésre. A polgársághoz kapcsolódtak bizonyos polgári jogok, a politikai jogok azonban gyakran vagyonhoz kötődtek, a nőket pedig csak kivételes esetben illették meg. Az idegeneket kezdetben ellenségnek tekintették – Athénban például tiltották a házasságkötést idegenrel, Spártában pedig az idegeneket kiűzték a városállam területéről – azonban a területi térhódításokat követően a hellászi kolóniák és a római provinciák lakosainak fokozatosan megadták a polgárságot. Az ókori hatalomfelfogás kezdetben az egyének általi hatalom-átruházást hirdette, a római császárságban pedig a császár hatalmát isteni eredetűnek tartotta.

[79] 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. 3. §. A törvénycikk 31. §-a rendelkezett a magyar állampolgárság – „10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívüli[i]” – távolléttel való elvesztéséről, amely elsősorban Kosuth Lajos állampolgárságtól való megfosztása miatt került be a rendelkezések közé.

[80] Uo. 1. §.

[81] Kiss, 1882, 172.

A középkorban a polgárság fogalmát felváltotta az alattvaló kifejezés, amely immár nem az államban való tagságra, hanem az uralkodónak való alárendeltségre utalt. Az alattvaló szűkebb értelemben vett fogalma kizárólag a politikai jogokkal rendelkezők csoportját foglalta magában. Az ily módon felfogott alattvalói státusz elsősorban területi elven keletkezett, ugyanis a földesurak esetében a földtulajdonon alapult, a városi polgároknál pedig az ingatlan elhelyezkedéséhez kötődött. A városi polgárság jellegzetességének tekinthető, hogy elsősorban a városban keletkeztetett gazdasági és politikai jogokat, illetve a polgárság renddé válását követően a parlamentben biztosított közvetett képviseletet. A városi polgári státusz tehát teljes mértékben összefonódott a politikai jogok gyakorlásával, amely a mai *citizenship*, *citoyenneté* stb. kifejezések felé mutat. A középkorról elmondható továbbá, hogy a nők nem tartoztak a rendek csoportjába, városi polgárságot nem szerezhetek, így politikai jogokkal sem rendelkezhetek.

Az alattvaló szó tágabb értelemben a hazafi kifejezéssel szinonimaként volt használatos. A hazafiság keletkezésének szabályozása ritkán valósult meg, azonban megfigyelhető, hogy a római jogi gyökereken nyugvó államok a *ius sanguinis* elvét alkalmazták, Anglia *common law* rendszerében ezzel szemben a *ius soli* elve érvényesült, amely a mai napig megfigyelhető az államok gyakorlatában. A középkor további jellegzetessége, hogy a hűbéri rendszerben a hatalom mindig a feljebbvalótól származott, az uralkodó hatalmát így Istentől eredeztették, ezzel szemben az abszolút monarchiák idejében a monarcha maga vált a szuverenitás megtestesítőjévé. Az abszolutizmusban a polgárság folyamatos megerősödésével, valamint a felvilágosodás elterjedésével előtérbe került a humanizmus eszméje, az individuum újra szerepet kapott, amely elvezetett a polgári forradalmakig.

A polgári forradalmak idején, a népszuverenitás elvében visszaköszönni látszik az államhoz tartozás meghatározásánál az egyén államban való tagságát hangsúlyozó ókori szemlélet. Kijelenthető, hogy a mai értelemben vett – jogokat és kötelezettségeket egyaránt magában foglaló – állampolgárság a polgári forradalmak következtében született meg. A forradalmakat követően, a politikai jogoknak a vagyoni és műveltségi cenzussal való korlátozása egyfajta átmenetet képez a középkorban megvalósuló politikai jogok, és a modernkori általános, egyenlő és titkos választójog között.

Az egyes nyelvekben az állampolgárságra használt kifejezések bevezetésben említett kettőssége az állampolgárság történeti formáiból jól levezethető és könnyen megérthető. Az angol *citizenship* és más nyelvekben megtalálható megfelelői, a középkori városi polgárságra és annak jellegére vezethetők vissza, ugyanis a *citizenship* általánosságban az állampolgárságot, mint az ahhoz fűződő jogok és kötelezettségek halmazát jelenti, szemben a *nationality* kifejezéssel, amelynek elsődleges jelentéstartalma az államhoz tartozást hordozza, az állampolgári jogok és kötelezettségek meglététől függetlenül. Ez az elkülönülés magyarázza azt, hogy a német *Staatsangehörigkeit* esetében, amely a magyar állampolgárság kifejezés pontos megfelelőjének tekinthető, a német szakirodalomban különbséget tesznek belső – az állampolgári jogokat és köte-

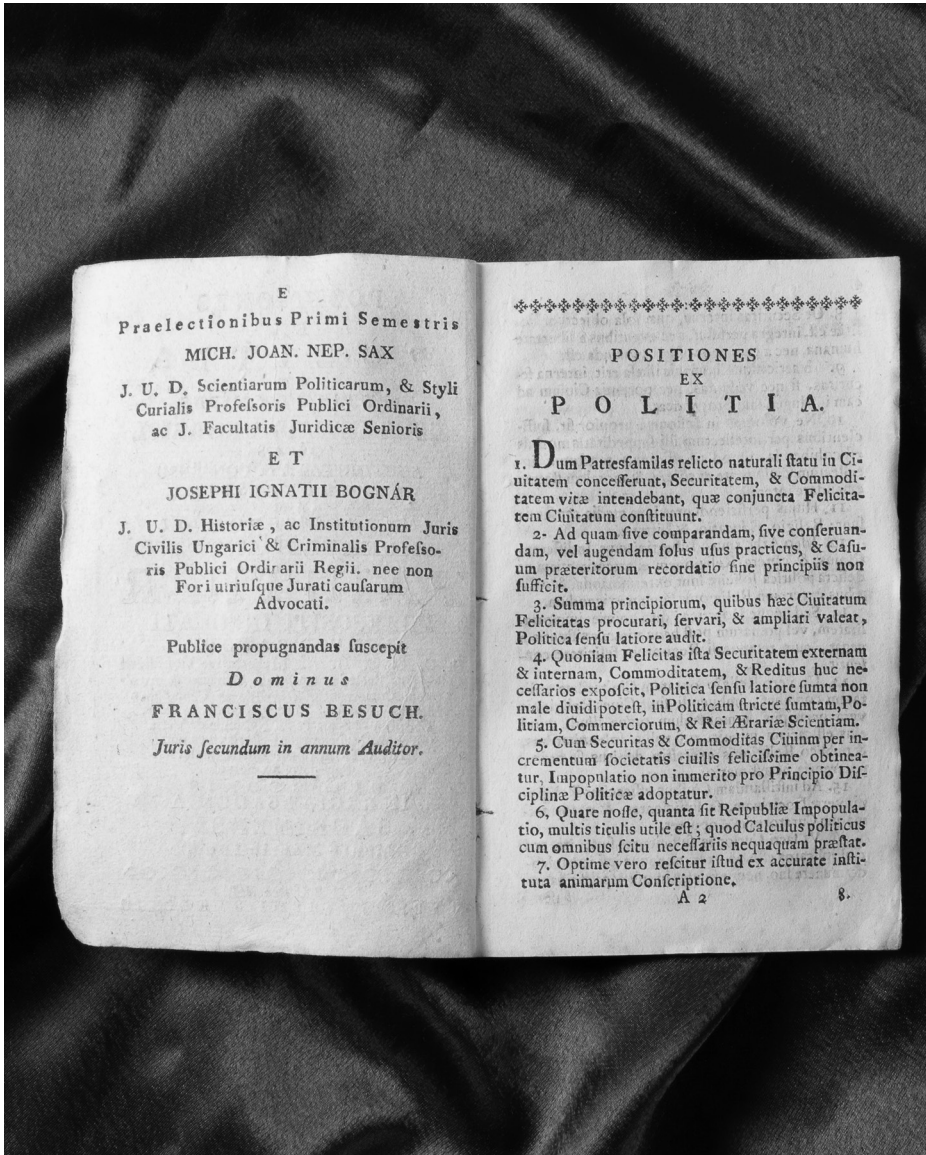
lezettségeket kifejező – és külső – az államhoz tartozást előtérbe helyező – állampolgárság fogalom között. Az említett kifejezéseknek, az állampolgárság történeti feltárásnak köszönhető, pontos elkülönítése rendkívül fontosnak bizonyul ahhoz, hogy alapot szolgáljon az állampolgárság definiálása körül kialakult viták feloldásához, és hozzájáruljon egy általánosan elfogadható állampolgárság-fogalom megalkotásához.

IRODALOM

- Amirante, Luigi (1950): *Captivitas et postliminium*, Napoli, Facoltà giuridica dell'Università di Napoli.
- Arisztotelész (1984): *Politika*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- Arnaoutoglou, Ilias (1998): *Ancient Greek Laws. A Sourcebook*, London, Routledge.
- Bodin, Jean (1962): *Six Books of the Commonwealth*, Cambridge, Harvard University Press.
- Brósz Róbert (1964): *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Brósz Róbert – Pólay Elemér (1976): *Római jog*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Brubaker, Rogers (1992): *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, London – Cambridge, Cambridge University Press.
- Buckland, William Warwick (1908): *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Castro, Frederico de (1961): La nationalité, la double nationalité et la supra-nationalité. In: *Recueil des Cours*, Tome 102, I. 515–633. p.
- Csizmadia, Andor (1969): A magyar állampolgársági jog fejlődése, In: *Állam és Igazgatás*. XIX. évf. 12. szám, 1075-1091. p.
- Ekmayer, Ágost (1867): A honfiúság (indigenatus) Magyarországon. In: *Jogtudományi Közlemény*. II. évf. 6. szám, 29–30. p.
- Figueira, Thomas J. (ed.) (2004): *Spartan Society*, Swansea, The Classical Press of Wales.
- Földi András – Hamza Gábor (2010): *A római jog története és intézményei*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Frank Ignác (1848): *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* I. Buda, Magyar Királyi Egyetem.
- Gerolymatos, André (1986): *Espionage and Treason: A Study of the Proxenia in Political and Military Intelligence Gathering in Classical Greece*, Amsterdam, J. C. Gieben.
- Hajnal István (1941): Az európai város kialakulása, *Városi Szemle*, XXVII. évf. 6. szám, 801–841. p.
- Halász Iván – Schweitzer Gábor (2009): 69. §. In: Jakab, András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest, Századvég Kiadó, 2432–2470. p.
- Harrison, Alic Robin Walsham (1968): *The Law of Athens, I-II*. Oxford, Clarendon Press.
- Heater, Derek Benjamin (2004): *A Brief History of Citizenship*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Heuss, Alfred (1933): *Die völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Außenpolitik in republikanischer Zeit*, Leipzig, Dieterich.
- Hobbes, Thomas (1970): *Leviatán*, Budapest, Helikon Kiadó.
- Kim, Keechang (2004): *Aliens in Medieval Law. The Origins of Modern Citizenship*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Kiss István (1882): *Magyar közjog (Magyar államjog)*, Budapest, Eggenberg-féle Könyvkereskedés.
- Kisteleki Károly (1996-1997): Az állampolgárság a dualizmus idején. *Állam- és Jogtudomány*, XXXVIII. évf. 1-2. szám, 37-52. p.
- Kisteleki, Károly (2009): *Az állampolgárság fogalmának történeti fejlődése – koncepciók és alapmodellek Európában és Magyarországon*, (PhD dolgozat), Budapest. [kézirat]
- Kleffens, Eelco Nicolaas van (1953): Sovereignty in International Law., *Recueil des Cours*, Tome 82, I. 1-131. p.
- Kossuth Lajos (1966): A magyar főrendek 1833-ban, In: *Kossuth Lajos összes munkái VI.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 368-397. p.
- Köves-Zulauf, Thomas (1990): *Römische Geburtsriten*, München, Beck.
- Kristó Gyula (szerk.) (1994): *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Locke, John (1999): *Második értekezés a polgári kormányzatról*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.
- MacDowell, Douglas M. (1986): *Spartan Law*, Edinburgh, Scottish Academic Press.
- Machiavelli, Niccolò (1987): *A fejedelem*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de (1962): *A törvények szelleméről*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mousourakis, George (2003): *The Historical and Institutional context of Roman Law*, Aldershot – Burlington, Ashgate Publishing.
- Neff, Stephen C. (2005): *War and the Law of Nations. A General History*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Nótári Tamás (1998): De iure vitaenecisque et exponendi. *Jogtudományi Közlöny*, LIII. évf. 11. szám, 421-434. p.
- Nótári Tamás (2007): The Spear as the Symbol of Property and Power in Ancient Rome. *Acta Juridica Hungarica*. Vol. 48. No. 3. 231-257. p.
- Nótári Tamás (2008): *Jog, vallás és retorika*, Budapest, Magyar Közölny Lap- és Könyvkiadó.
- Nótári Tamás (2009): *Marcus Tullius Cicero – Válogatott védőbeszédék, II.* Szeged, Lectum Kiadó.
- Nótári, Tamás (2010): *Marcus Tullius Cicero – Válogatott vádbeszédék*, Szeged, Lectum Kiadó.
- *Online Etymology Dictionary* <http://www.etymonline.com>
- Óriás Nándor (1929): *A manumissio: tanulmány a római jogból*, Eger, Egri Nyomda.
- Pecz, Vilmos (szerk.) (1902): *Ókori Lexikon*, Budapest, Franklin Társulat.
- Pockock, John Greville Agard (1998): The Ideal of Citizenship Since Classical Times, In: Gershon Shafir (ed.): *The Citizenship Debates: A Reader*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 31-42. p.
- Pounds, Norman (2005): *The Medieval City*, Westport, Greenwood Press.
- Preuss, Ulrich K. (1997): Probleme eines Konzepts europäischer Staatsbürgerschaft, In: Heinz Kleger (Hrsg.): *Transnationale Staatsbürgerschaft*, Frankfurt, Campus Verlag, 249-270. p.
- Pufendorf, Samuel von (1707): *Les devoirs de l'homme et du citoyen*, Amsterdam, Henri Schelte [elektronikus formátum] <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82777m.r=pufendorf.langFR>> (2010. október 10.)
- Rabello, Alfredo Mordechai (1979): *Effetti personali della patria potestas, I-II.* Milano, Giuffrè.
- Roby, Henry John (1902): *Roman Private Law in the Times of Cicero and and of the Antonines*, Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press.

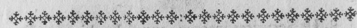
- Rousseau, Jean-Jacques (1762): *Du contrat social*, Paris, Chez Marc-Michel Rey [elektronikus formátum] <http://books.google.hu/books?id=fn0HAAAAQAAJ&prints=ec=frontcover&dq=Du+contrat+social&hl=hu&ei=gWY9TYDaDM6o8AOvx4ipCA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCYQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false> (2010. október 15.)
- Savigny, Friedrich Carl von (1825): Ueber die Entstehung und Fortbildung der Latinität als eines eigenen Standes im Römlichen Staate. In: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, Band 5. 229-241. [elektronikus formátum] <<http://dlib-zs.mpiert.mpg.de/pdf/2085190/05/1825/20851900518250233.pdf>> (2010. augusztus 24.)
- Smith, William (1870): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, New York, Harper & Brothers Publishers [elektronikus formátum] <<http://www.ancientlibrary.com/smith-dgra/>> (2010. július 5.)
- Széchenyi, István (1833): *Stádium*, Lipcse, Wigand.
- Verzijl, Jan H. W. (1972): *International Law in Historical Perspective, Vol. V*. Leiden, A. W. Sijthoff.
- Watson, Alan (1993): *International Law in Archaic Rome. War and Religion*, Baltimore - London, Johns Hopkins University Press.
- Watts, John (2009): *The Making of Politics. Europe 1300-1500*. New York, Cambridge University Press.
- Weis, Paul (1979): *Nationality and Statelessness in International Law*, Westport, Hyperion Press.
- Werbőczy, István (1514): *Tripartitum. Hármaskönyv*, [elektronikus formátum] <http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm> (2010. szeptember 2.)

E
Praellectionibus Primi Semestris
MICH. JOAN. NEP. SAX
J. U. D. Scientiarum Politicarum, & Styli
Curialis Professoris Publici Ordinarii,
ac J. Facultatis Juridicae Senioris

E T
JOSEPHI IGNATHI BOGNÁR
J. U. D. Historiae, ac Institutionum Juris
Civilis Ungarici & Criminalis Professoris
Publici Ordinarii Regii, nec non
Fori utriusque Jurati causarum
Advocati.

Publice propugnandas suscepit
Dominus
FRANCISCUS BESUCH.
Juris secundum in annum Auditor.

POSITIONES
EX
P O L I T I A .

1. Dum Patresfamilias relicto naturali statu in Ciuitatem concesserunt, Securitatem, & Commoditatem vitam intendebant, quae conjuncta Felicitatem Ciuitatum constituunt.
2. Ad quam siue comparandam, siue conseruandam, vel augendam solus usus practicus, & Casuum praeteritorum recordatio sine principis non sufficit.
3. Summa principiorum, quibus haec Ciuitatum Felicitas procurari, seruari, & ampliari valeat, Politica sensu latiore audit.
4. Quoniam Felicitas ista Securitatem externam & internam, Commoditatem, & Reditus huc necessarios exposcit, Politica sensu latiore sumta non male diuidipotest, in Politicam stricte sumtam, Politiam, Commerciorum, & Rei Aeriae Scientiam.
5. Cum Securitas & Commoditas Ciuium per incrementum societatis ciuilis felicissime obtineatur, Impopulatio non immerito pro Principio Disciplinae Politicae adoptatur.
6. Quare nosse, quanta sit Reipublicae Impopulatio, multis titulis utile est; quod Calculus politicus cum omnibus scitu necessariis nequaquam praestat.
7. Optime vero reserit illud ex accurate instituta animarum Conscriptione.

Paintner Antal Mihály: Positiones ex Politia et Institutionibus Iuris Civilis Ungarici. Typis Josephi Streibig, Jaurini, 1806.